

HENRI H. STAHL

EGY UTÓPIA IDŐSZERŰSÉGE

„Közeledik a világ vége, mert az Apokalipszisben meg van írva, hogy eljön az idő, mikor mindent följegyeznek a nagy-könyvbe.“

„A szociológusok azért jönnek, hogy felmérjék, hogyan lehetne új adókat kivetni a népre.“

„A szociológusok adventisták, mert csak az adventisták osztanak ingyen könyveket.“

„Az »elsütött« fényképezőgép halálát okozza annak, aki elébe áll.“

Kutatócsoportunk naplójából idéztem néhány „följegyzett“ mondatot, hogy fogalmat lehessen alkotni arról, hogyan fogadták a társadalomkutatókat 1927-ben egy Vrancea megyei faluban.

Nem keresztényhez méltó mesterség

Olyan eldugott falvakba vetődöttünk el, ahonnan az emberek egy életen át ki sem mozdultak. A világ középpontjában éltek, el sem tudták képzelni, hogy más világ is lehetséges, mint az övék. Mióta az eszüket tudták, sohasem történt valami igazán új velük. Nem létezett számukra történelem. Szárazság, jégeső, árvíz, járványok, háborúk, ellenséges hadak beözönlése, helyi hatalmasságok kiskirálysága; apró úri riadalmakkal tarkítva, ha a nép egyszer-egyszer kifogyott ősi türelméből — még ezek sem minősültek kirívó eseményeknek. Megestek, s ez már elegendő volt ahhoz, hogy normálisnak tűnjenek. A politikai élet viszontagságai tökéletesen hidegen hagyták a falu népét. Az a „nadrágosok“ ügye volt, azoké, akik politikai meggyőződésüket úgy forgatták, ahogyan azt személyes érdekük megkívánta. Egyszer megkérdeztem egy fogarasi parasztembertől, melyik volt véleménye szerint a legrosszabb kormány. — Az Averescué — válaszolta. — Miért? — Mert az ő idejében esett meg, hogy kétszer vert el bennünket a jég.

Olyan mentalitás ez, mely a hatalom dolgait is „a mindig forgandó szerencsével“ méri. A csapásokat türelemmel kell elviselni, mert előbb-utóbb elmúlnak

a fejünk fölül, s minden visszazökken a régi kerékvágásba. Persze vannak más-képpen élő, más vallású, más nyelvet beszélő emberek. De csak megvetést, szármalmat — ha nem éppen haragot — érdemel ez a tőlük mélyen idegen világ.

Sosem felejttem el azt a bukovinai öreg-asszonyt, aki megkérdezte: — Mennyi földetek van? — Annyi sem, mint a tenyerem, néni! — Akkor tehenetek biztos van. — Nincs. — Akkor hát kecskétek, valamitek csak van! — Az sincs. — Istenem! Szegény egy népség lehettek!

Akinek annyi vagyona sem volt, amennyi mellett nyugodtan éhenhalhatott volna, rajtam szánakozott, akinek több pénz volt a zsebemben, mint amennyit ő egész életében látott.

De volt úgy, hogy szánakozás helyett egyenesen gúnyt űztek belőlem — a „nyakkendősből“.

— Azzal a boggal a nyakadban talán csak nem akarod felkötni magad?

Vagy:

— Hogy is mondtad, mi a foglalkozásod?

Ilyenkor jobb volt hazudni. Mert ha azt mertem válaszolni, hogy „szociológus“ vagyok, máris megkaptam a magamét:

— Az nem keresztényhez méltó mesterség, fiam!

Ezért ilyenkor rendszerint mérnökként, tanítóként vagy ügyvédként mutatkoztam be. Szomorú viszont, hogy a falu „nyakkendőseinél“ is ez a bevált taktikát kellett alkalmaznom. Előttük sem adhattam ki magam: vagy azt mondtam, hogy történész vagyok, és régi iratok után kutatok, vagy pedig azt, hogy folklorista, akinek a népdalgyűjtés a szenvedélye.

Dimitrie Gusti

Egyedül nekivágni

Néha jobb volt a csoportos gyűjtőmunka látványos módszereit sutba dobva egyedül nekivágni az ismeretlennek. Kimentem a Gara de Nordra, felültem az első induló vonatra, találmomra leszálltam valahol, és vállamon fényképezőgéppel, zsebemben jegyzetfüzettel, no meg hátizsákkal fölfegyverkezve elindultam toronyiránt. Ha sokan érkezünk egy faluba, hosszú ott-tartózkodásra berendezkedve, meg kellett magyarázni az embereknek, „kik vagyunk, és mit akarunk”. Ehhez a propaganda minden rendelkezésre álló eszközt be kellett vetnünk — a népiünnepélytől a versenyek szervezésén át a könyvtár- és beteggondozó-alapításig. A magányos gyűjtő minderről megfelelőképpen beleolvadhat a környezetbe, eltűnhet a tömegben, elvegyülhet a névtelen emberek között.

A magányos kutató a színlelés nagymestere. Nem öltözködhet másképp, mint a falu népe, ugyanúgy beszél, viselkedik, mint azok, akikkel szóba akar állni, s legfőképpen megtanul úgy hallgatni, fi-

gyelni, mintha éppen oda sem figyelne, s érdeklődést színlelni akkor is, ha valójában máshol jár az esze. A magányos kutató megjátssza, hogy mindenütt jól érzi magát. Egyaránt otthon van rajongók és megfáradtak, keserűek és lázadók, műveltek és műveletlenek, módosak és elesettek között. Éppolyan fesztelesen viselkedik egy vidéki kúriában, mint bármelyik cigányputriban. Rokonszenvet érez mindenki iránt, akivel szóba áll, legyen az magyar, szász, zsidó, szerb, bolgár vagy tatár. Minden templom küszöbét átlépi, az ortodoxban jobbról balra veti a keresztet, a katolikusban balról jobbra, cipőtlenül lép a mecsetbe, s fedett fővel a zsinagógába, tiszteletben tartva a legeltélyedetebb szekták rituálisait is. Igyekezik senkivel sem összekülönbözni, sem a jómódúakkal, sem a nyomorban élőkkel, sem a falu vezetőivel, sem a törvény embereivel, sem a törvény elől bujdosókkal. Olyan mesterség ez, amelyben az ember sohasem mutathatja meg az igazi arcát. A kutató az a „személy”, akinek nincs „személyisége”, csak szerepei vannak. Mindennel egyetért, és semmivel sem azonosul, csak a fülét, szemét tartja mindig nyitva, s olykor lopva előveszi a jegyzetfüzetét, hogy mentse valamit a látottakból, hallottakból. Este lefekvés előtt aztán megpróbálja emlékezetből rekonstruálni az „egészet”.

A legnagyobb elégtétel az volt, amikor valaki vidéki diókereskedőnek nézett; ilyenek ősszel gyakran keresik fel a falut. Akkoriban még nem szoktak hozzá az emberek a tévé- és rádióriportokhoz. Igen nehéz volt a kívülállónak behatolni a falusi élet „zárt” világába. Mert a falu gondosan őrizte, „titkait”, sokáig rejtőzködött előlünk: nem mutatta igazi arcát azoknak, akik kívülről próbáltunk közeledni hozzá.

Illúziók

Századunk harmincas éveiben is élt még nálunk az az illuzórikus remény, hogy olyan „apostolokra” és kulturális „misszionáriusokra” van szükség, akik „felvilágosítják”, vagyis „hasznos ismeretekkel látják el” a népet. Gusti professzornak egészen más elképzelése volt a kultúráról és a kulturális tennivalókról. A kultúra „szociológiai” felfogása éppen abban hozott újat, hogy a kulturális felemelkedés programját nem a hagyományos ismeretterjesztéshez kötötte, hanem olyan bonyolult társadalmi folyamatnak tekintette, amely nem egy szűk értelmiségi csoport „apostoli-missionáriusi” tevékenységén áll vagy bukik, hanem a tömegek önmagukra, önnön életük javítására irányuló megfontolt erőfeszítésein.

Ilyen értelemben vallottuk, hogy a népi kultúrát csak maga a nép hozhatja létre, az nem jöhet felülről, egy olyan rétegtől, mely életformájában, gondolkodásában már többnyire eltávolodott a néptől. Ahhoz, hogy a tömegek részt tudjanak venni saját életük megújításában, termelőmunkájuk és gazdasági viszonyaik racionalizálásában, egészségi állapotuk és erkölcsi viszonyaik fejlesztésében, valakinek össze kell fogni az erre irányuló helyi kezdeményezéseket. Erre szolgált Gusti professzor elképzelése szerint a kultúraszervezők és kultúrotthonok tervezett hálózata, mely elsősorban maguknak a tömegeknek az „aktivitására“ támaszkodott volna, nem pedig a helyi értelmiségiekre, nem a falu „nadrágos embereinek“, hanem főként a falu népének a tömegmozgalma lett volna.

Gusti professzor felfogásában az értelmiség szerepe éppen ezért csak arra korlátozódhat, hogy e tömegmozgás katalizátoraiként szakmai tudásukat a nép rendelkezésére bocsátásák. Mivel a kulturális folyamatok társadalmi jellegűek, csak az a kulturális akció járhat eredménnyel, amely a helyi viszonyok „monografikus“, vagyis teljes összetettségében való tudományos elemzésén alapszik.

A kutatócsoportoknak e program szerint az lett volna a feladatuk, hogy diagnosztizálják a helyi problémákat, behelyezzék azokat valódi összefüggéseikbe, s olyan megoldásokat keressenek rá, amelyekbe a falu népét is természetes módon be lehet vonni.

Sajnos ez a program sem lépett túl a „kulturális reformizmus“ illúzióin. Mindenesetre előlegezte azt a ma általánosan elfogadott felfogást, hogy mielőtt társadalmi „reformokra“ szánjuk rá magunkat, ismernünk kell azt a valóságot, amelyet meg akarunk „reformálni“.

Abból indultunk ki, hogy a társadalomtudományoknak a közigazgatás szolgálatában kell állniuk, s egy átgondolt állampolitika leendő aktivistáit képezzük ki. Gusti professzor a tiszta szervezeti formák híve volt, bármilyen közös munkát csak intézményesített keretben tudott elképzelni. Az ún. „társadalmi munkaszolgálat“ törvényét is azért támogatta 1938-ban, hogy pedagógiai céljainak szervezeti keretet biztosítson. Az államilag kötelezővé tett értelmiségi falumunka azonban az akkori körülmények között csakis illuzórikus lehetett.

Tudjuk, hogy minden akció, amelyet az állam kezdeményez, olyan lesz, mint amilyen az állam maga. Gusti professzornak feltétlenül számolnia kellett azzal, hogy a „királyinak“ nevezett Alapítvány a királyi diktatúra idején a királyi diktátor személyes „politikájának“ eszközévé degradálódhat. Miért vállalkozott mégis ar-

ra, hogy létrehozzon egy olyan intézményt, amely eleve arra volt kárhóztatva, hogy kicsússzék a kezéből? Akkori beszélgetésünk alapján azzal a benyomással maradtam, hogy Gusti professzor arra gondolhatott: a kedvezőtlen körülmények ellenére is formába kell öntenie az általa vallott „népi kultúra“ koncepciót, hogy bármilyen történjék is, a társadalmi szolgálat nagy kíséreltetét ne lehessen többé kitörölni az ország történetéből. Hogy igaza volt-e vagy sem, azt azoknak a generációknak kell majd eldönteniük, akik a mienktől eltérő körülmények között a mienktől eltérő tapasztalatokat szereztek. Kérdés, hogy egy tömegkulturális mozgalomnak megfelelhet-e a kötelező szolgálat intézményi-szervezeti formája. A kötelező értelmiségi falumunka, ha nem volt is éppen a valóságtól elrugaszkodott ötlet, optimizmusával mindenképpen elvetette a sulykot. A „monografisták“ törzsgárdája maga is bizalmatlanul tekintett a megszokott önkéntes formák intézményesítésére felé. A szaktanárból és diákjaiból álló kutatócsoportok helyébe lassanként egy egész minisztériumra való hivatalos lépett — fizetett állásokkal és a megfelelő hierarchiával. Az akcióval összekötött tudományos kutatás eszménye egyfajta bürokratikus gigantizmusból fulladt. Ha korábban „apostolokkal“ és „misszionáriusokkal“ voltunk elárasztva, most a kultúra dolgaiban teljesen járatlan hivatalnokok tömege zúdult ránk és árasztott el bennünket...

Lükő Gábor és Németh László

Ahogy híre kelt a román szociológiai iskola munkájának, egyre többen érkeztek külföldről, hogy bekapcsolódjanak kutatásainkba.

Az első külföldi „diákunk“, aki szociológiát tanulni jött hozzánk, a budapesti Lükő Gábor volt. 1932-ben egyszer csak kikötött szociológiai szemináriumnak, ahol alkalmunk volt találkozni. Egy árva szót sem értett románul. Akkor még nem szerveztek nyelvkurzusokat a külföldi diákoknak. De Lükő, aki néprajzosnak tartotta magát, nem jött zavarba egy ilyen apróságon. Megkérdezte tőlem: — Hol beszél a legtisztábban a román nyelvet? Ráböktem a térépen Argeş megye környékére. Lükő elköszönt, s hosszú hónapokra eltűnt a szemünk elől: egy szál magában indult neki az országnak, hogy egy argeşi faluban kössön ki.

Az a hír járta róla, hogy végleg hátrafordított a szemináriumnak, beleszeretett a helyebeli pápa nagyobbik lányába, s elhatározta, hogy életének hátralévő részét román parasztként fogja leélni. Ha-

nem miután jól megtanult románul, újra felbukkant a szemináriumon. Most már vihettük magunkkal a gyűjtőutakra. Bölcsész képzettségű lévén, Brăiloiu mellett dolgozott, folklor-, néprajzi és szociológiai adatokat gyűjtött. Volt neki egy módszer, amellyel könnyedén áthidalta a nyelvi nehézségeket: rátette a kezét a kérdéses tárgyra, és megkérdezte: — Mi ennek a neve? Aztán türelmesen lejegyzett mindent, amíg meg nem telt a notesze a „műszavak” teljes jegyzékével.

Nagy kitartással dolgozott, s hamarosan megtanult minden megtanulhatót. Amikor úgy érezte, most már önállóíthatja magát a kutatásokban, Roman megyei csángó falvakba vetette be magát hosszú hónapokra, itt gyűjtötte később megjelent könyvének [A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal, 1936] anyagát.

Lükő tulajdonképpen az azonos térségben élő nemzetiségek kulturális kölcsönhatását kívánta vizsgálni. Ez igen világos és termékeny célkitűzés volt. Olyan városban járt középiskolába, ahol románok is éltek, akik nem tanulhattak saját nyelvükön, csak a vallásórakon volt szabad románul beszélniük. Lükő ezt nemcsak igazságtalannak érezte, hanem súlyos hibának is. Azt írta: „Számomra igen rokonszenves a népek kétnyelvűségének az eszménye, mint amilyen például a gyulai románok, moldvai csángók vagy a csabai szlovákok kétnyelvűsége. A kulturális politikának fel kellene ismernie, hogy a leggyorsabb ember is többet ér, ha már otthonról két nyelvet hoz magával. Ő az, aki kapcsolatot teremt közöttünk, különböző népek között, és ha lehetővé tesszük, hogy mindkét ország műveltségéhez hozzáférjen, lesz némi biztosítékunk arra, hogy nem ül föl nacionalistáink válogatott ostobaságainak, hanem a népeink közötti megértés letéteményesévé válik.” Vagy egy másik levélből idézek: „Arra tanítjuk gyermekeinket, hogy ne beszéljenek más nyelvet, mint a sajátjukat. Ez negatív program. Nemcsak botrán, de szégyen is, amelyet egyetlen, magát kulturáltnak tartó állam sem engedhet meg magának.” Néha ennél jobban is megnyomta a tollát: „Tudom — írta —, hogy a magyar nép semmit sem veszítene a mi [magyar] »bojárjaink« nélkül, akik félig német kultúrájukat tartják egyedül üdvözítőnek. Tehát a népet kívül rekesztik a kultúrán, mondván hogy az buta »paraszt«, aki annyit sem érdemel, hogy valaki kinyújtja a kezét érte.”

Egy ideig Lükő még rendszeres kapcsolatot keresett velünk, főleg Anton Golopențiával levelezett, aki tudott magyarul. Könyveket küldött nekünk, tájékoztatott a magyar szociológia eredményeiről, a tervezett és a megjelent könyvek-

ről, folyóiratszámokról, köztük Németh László folyóirataról is [valószínűleg a Tanúról — a fordító megjegyzése].

Németh László később maga is megfordult Romániában, megismerkedett a román szociológiával, kutatócsoportjainkkal, és javasolta, hogy rendezzük a két ország szociológusai közötti kulturális kapcsolatokat, kérte, hogy állapodjunk meg rendszeres cserékben, hozzunk létre kölcsönösen könyvtárakat, lefordította Brăiloiu tanulmányát a drăgusi-i siratókőről, s javasolta, hogy adják ki Magyarországon *A szociológiai monográfia technikája* című könyvet stb.

Egy idő után azonban elvékonyodott, elakadt a levélváltás köztünk. A mi hibánk, hogy Lükő Gábornak nyomát veszítettük, s azóta senki sem ismerjük a további sorsát.

Egyedül Golopenția tett tényleges lépéseket abba az irányba, hogy a monografikus hagyományt továbbfejlesztve az általunk kutatót kérdéseket tágabb, társadalomtörténeti összefüggésekbe helyezze. És itt nem elég egyetlen ország, mondjuk Románia társadalomtörténetében gondolkodni, egész Délkelet-Európát átölelő, átfogó szemléletre volt szükség. Golopenția a magyar és a német nyelv ismeretében szoros kapcsolatokat tartott fenn a szomszédos országok szociológusaival, és néhány összehasonlító szociológiai munkát is írt.

Kétségtelen, hogy a „paraszi demokráciák”, a „faluközösségek” általam kutatót kérdését sem lehetett egyetlen falu vagy egy szűkebb vidék viszonylatában vizsgálni. A gyűjtőmunkának nemcsak az egész ország területére kellett volna kiterjednie, hanem a szomszédos országok területére is. Különböző nemzetiségű kutatók közös munkájára lett volna szükség, akik egyeztetett tervek alapján a Kárpátoktól a Balkánig terjedő egész térséget azonos szempontok alapján térképezték volna föl.

Tudom, semmi sem kedvezett egy ilyen kutatásnak. Nemcsak a szervezés elé tornyosultak felmérhetetlen akadályok, de a fokozódó nemzeti előítéletekkel is meg kellett küzdeni. Egy új világháború küszöbén voltunk, és egyik félnek sem volt még kialakult álláspontja, mindkettőnek számolnia kellett azzal, hogy a közelgő konfliktusban esetleg ellentétes táborban találják magukat. Pedig egy ilyen, nemcsak a tudományágak, hanem az azonos földrajzi és történeti térségben élő nemzetek, nemzetiségek összefogását feltételező kollektív munka nemcsak tudományos szempontból volna rendkívül hasznos, hanem minden szempontból: talán jobban megérthetnénk egymást mindannyian, akik a földgömb azonos szeletén élünk.

Tenni mégis nagyon keveset tettünk. Gusti professzor szorgalmazta ugyan a kapcsolatteremtést, de valóban szoros kapcsolatot csak a magyarokkal — erdélyiekkel, budapestiekkel egyaránt — és a szászokkal sikerült kiépíteni. Maradtunk egy olyan eszménnyel, amelyet egyszer mindenképpen napirendre fog tűzni a történelem. Csak azt sajnálom, hogy ebben nekem már nem adatik meg hasznosítani magam.

Nem éiünk hiába a földön

Egy tudományos ülészakon, ahol történészeink a Habsburg-monarchia végnapjait elemezzük igen kemény, bíráló szavakkal illették az akkori viszonyokat, Konstantin Daicovicu ellenvéleményt jelentett be. — A monarchiának is megvoltak a maga érdemei — vetette közbe —, úgyhogy ő nem hajlandó részt venni a „befeketítésében“. Mikor megkérdezték, hogy miért, vagyis hogy milyen érvekkel tudná álláspontját alátámasztani, csak annyit mondott: „Mert az Osztrák-Magyar Monarchia idején voltam fiatal.“ Ez kétségkívül olyan érv volt, amely mindenkit elnémított. Hanem ennek a mély értelmű tréfának volt némi drámai felhangja is, amelyre ezúttal talán nem az öregedés lélektanában kellene magyarázatot keresnünk. Arról van szó, hogy az a tudásanyag, amelyet fiatal korunkban szívunk magunkba, érvényét vesztheti, ha egyik napról a másikra megváltozott társadalmi problematikával kell szembenéznünk.

A háború után mindaz, amivel addig foglalkoztam — a vagyonközösség maradványai, a polgárosodó falu egész kérdésköre — eltűnt: úgy olvadt el a szemem láttára, mint tavasszal a tavalyi hó. Úgyhogy mindazt, amit megtanultam — tereptasztalataim, kutatási technikáim, kérdésfelvetéseim sajátos módja — fölöslegessé vált az új jelenségekkel szemben. Ha folytatni akartam volna „szociológusi“ mesterségemet, mindent előlről kellett volna kezdenem, új ismeretekre, új tapasztalatokra, másféle gondolkodásmódra, másféle kutatási technikára és cselekvési módokra lett volna szükség.

Úgy éreztem tehát magam, mint akinak kiszaladt a föld a lába alól, mint akit alkotóereje teljében, miközben személyes ötletei megvalósításához közeledik, hirtelen egyszerű „segédtanítót“ fokoztak le, akinek ezután az a dolga, hogy mások szavait ismételve, s nincs többé módja rá, hogy a saját szavaival mondja el azt, amit csak ő tud elmondani. Talán ezzel magyarázható, hogy a korosabb szociológusok többsége fölhangzott a „szociológusi“ hivatással, és a

„társadalomtörténetbe“ menekült. Ez volt az egyetlen módja annak, hogy ne kelljen saját gondolataimat kiszakítani abból a társadalmi környezetből, amelybe beleszülettem, amelyben felnőttem, és amely gondolkodásra ihletett.

Az idők változása ugyanakkor alkalom arra is, hogy fiatalságunkat is önkritikai szellemben mérlegre tegyük. Ha fölmérem, mi maradt meg mai emlékezetemben mindabból, ami jó ötven évvel ezelőtt vagy azóta történt velem (persze az emlékezet csak azt őrzi meg, amit fontosnak és később is időszerűnek tart, holott legalább olyan fontos volna arra emlékezni, ami mint átmenetileg jelentőség nélkülinek tűnő dolog, végleg kihullott az emlékezetünkől), meg kell állapítanom, hogy sajnós mindabból, amit magam elé kitűztem, a legtöbb dolog kudarcra végződött. Egyfelől az „iskola“ kudarcra, amelyhez tartoztam, másfelől a saját személyes terveim kudarcra.

A leltárba sok minden beleférne:

Tervbe vettük, hogy kidolgozzuk egy eredeti, a társadalmi valóságon közvetlenül kikísérletezhető „tudományos szociológiát“. Egy ilyen szociológiát nem sikerült létrehozunk. Gusti professzor továbbra is kitarított eredeti eleméletei mellett, amelyek még a „monografikus“ munkák megkezdése előtt születtek. E doktrínákhoz mi egészen más elképzelésekkel kapcsolódtunk, mint ahogy azt a professzor elvárta volna, annak ellenére, hogy menet közben megpróbáltuk tagítani ezeket az elméleti kereteket.

Tervbe vettük, hogy megteremtjük a román „nemzeti szociológiát“, s összeállítjuk *Románia Társadalmi Atlaszát*; megvalósíthatatlan vágyalomnak bizonyult. Létre akartuk hozni a Szociális Kutatások Intézetét, mely az egész ország területét átfogta volna. Ha többet nem is, de legalább egy „adatbank“ alapjait szerettük volna lefektetni a Központi Statisztikai Hivatal információs hálózatán keresztül; ez a kísérletünk is torzóban maradt. Tető alá akartuk hozni Románia Társadalmi Múzeumát, de csak egy falumúzeum felépítésére futotta az erőnkéből. A bukaresti nemzetközi szociológiai kongresszuson meg akartuk ismertetni a világot a „román szociológia“ szemléletével és akcióival; de ez a törekvésünk is csenevész formát öltött.

Személyesen mindig arra vágytam, hogy külföldi tanulmányutakra nyíljen lehetőségem, s tüzetesen áttanulmányozhassam a nagy kulturális központok könyvtárait; ami nem adatott meg nekem. Azt szerettem volna, hogy legyenek munkatársaim, akikkel együtt elvégezhető lett volna a vagyonközösség különböző formáinak kutatása, a faluközösségek genealógiájának feltérképezése és fel-

